

KURTULUŞA EREN FIRKA/EL-FIRKATU'N-NÂCİYYE İNANCI

Özden KANTER*

Özet:

Kurtuluşa eren fırka hakkında yapılan çalışmalar, bu inanca temel oluşturan hadisin sahih kabul edilmesi ve fırkaların bu yargıya göre sınıflandırılmasında yoğunlaşmaktadır. Hadisin metin çözümlemesi ve Kur'an ayetlerine arz edilmesi çok az önemsenmiştir. Bu makalede amaç; bu inancın oluştuğu toplumsal yapıyı ve tarihsel süreçte ortaya çıkan eğilimleri çözümlenektir. Bu inanç; Kur'an'ın anlatımları doğrultusunda çözümlenmiş, fırkaların bu inançlarının toplumsal temelleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve oluşan anlayışlar kritik edilmiştir. Bu hadisin, Muhammed'in (a.s.) vefatından sonra ortaya çıkan eğilimleri meşrulaştırmak üzere oluşturulduğuna vurgu yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kurtuluş, Fırka, Cemaat, Azınlık ve Çoğunluk

The Belief Of Al-Fırkatu Naciyah (The Section Which Has Salvation)

Abstract:

The studies about sects to salvation have centered on the authenticity of hadith as the basis of this belief and also on the classification of sects in accordance with this impression. They cover a little attention on the text analysis and its presentation to Qur'anic verses. The purpose of this article is to analyze the social construction of this belief and the tendencies that have emerged in the historical process. In the study, the social foundations of these beliefs were researched comparatively in the direction of the expressions of the Qur'an, and the understandings formed were criticized. It is emphasized that this hadith is designed to justify the tendencies that emerged after the death of Mohammad.

Key Words: Salvation, Sect, Community, Minority and Majority

Giriş

Kur'an, İslam'ı Hz. Muhammed'in yaşamında *olgunlaştırılmış* ve *İslam olarak razı olunmuş bir din* olarak tanımlamaktadır.¹ Bununla birlikte o, bu dinin kitabını da *"hiçbir şeyin kendisinde eksik bırakılmadığı"*² ve *"her şeyin ayrıntılı ola-*

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim" (Mâide 5/3) ayetinde İslam dininin bu özellikleri yer almaktadır.

2 bk. En'am 6/38.

*rak açıklandığı*³ şeklinde nitelemektedir. Bu nitelemeler, dinin temelini/*aslını* oluşturan inançların da onda açıklanmış olması anlamına gelmektedir. Ancak Kur'an'ın Hz. Muhammed'in yaşamında tamamlanmış bir kitap oluşu sonrası dönemde, vahiyden bağımsız olarak bazı inançların Müslümanlar tarafından içten ve dıştan çeşitli etkilerle geliştirildiği bir gerçektir. Bununla bağıntılı olarak fırkaların oluşmasından sonra bazı inançların fırkaların amaçları doğrultusunda geliştirilmiş olduğu söylenebilir. İnançların oluşturulması sürecinde bazen bir fırka tarafından kendisini nitelemek üzere geliştirilen bir inancın, diğer fırkalar tarafından da kendilerini nitelemek üzere kullanıldığı görülmektedir. Kurtuluşa eren fırka inancının bu temele dayandığı söylenebilir. Çünkü sosyal psikoloji açısından, çatışan guruplardan birinin kendisini nitelemek için toplumsal bilinçte inşa ettiği bir inancın karşıtları tarafından da benimsendiği görülmektedir.

Türkçede “kurtulmak” sözcüğünün karşılığı olarak Arapçada çeşitli sözcükler mevcuttur. Bunlar arasında *felâh*, *fevz* ve *necât* (veya *necâ*) yer almaktadır. Bununla birlikte söz konusu sözcükler arasında anlam farklılığı mevcuttur. *Felâh* sözcüğünün temel iki anlamı vardır. Bunlardan birisi; yarmak anlamıdır ki bu anlam “demir demirle yarılr” sözünde mevcuttur. Çiftçi de toprağı yarıdığından ona *fellâh* denilmektedir. Diğeri ise; kurtuluş ve kalıştır. Oruca insanın gücünün yetmesi sahur ile mümkün olduğundan, ona *felâh* denilmektedir.⁴ Kur'an'da, Allah tarafından belirlenen eylemleri yapanların kurtuluşa erecekleri/*müflih* belirtilirken bu sözcük kullanılmaktadır.⁵ *Fevz*; güvenliğin oluşması ile birlikte hayır ile zafere ulaşmaktır.⁶ Kurtuluşa erecekleri ifade eden bu sözcük Kur'an'da *fâizûn* şeklinde yer almakta ve iyi olan fiilleri yapanlara atıfta bulunmaktadır.⁷ *Necât* ise asıl olarak bir şeyden ayrılmasıdır. Akıntılardan korumak için kendisini çevreleyen şeylerden ayrılarak

3 bk. Yûsuf 12/111; Nahl 16/89; İsrâ 17/12 vd. Kur'an'ı nitelemek için kullanılan bu kavramlar diğerk kitaplar için de kullanılmaktadır. Sözelimi “*Sonra en güzeli yapanlara nimeti tamamlayıcı, her şeyi açıklayıcı, hidayet ve rahmete erdiren Mûsâ'ya Kitab'ı verdik ki, Rablerine kavuşacaklarına iman etsinler*” (En'âm 6 154) ayetinde Kur'an hakkında kullanılan nitelikler Tevrat hakkında da kullanılmaktadır.

4 Ahmet b. Fâris, *Mu'cem'u Mekâyisi'l-Lüğâ*, tahk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), c. 4, s. 450.

5 Bakara 2/3-5; Âlû İmrân 3/104; A'râf 7/8, 157 vd. Bu sözcük fiil olarak da kullanılmaktadır ki yapılan bir iş sonunda başarılı olmaya atıfta bulunmaktadır. bk. Tâhâ 20/64; Mü'minûn 23/1; A'lâ 87/4; Şems 91/9.

6 Râğûb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, tahk.: Safvân Adnân ed-Dâvudî, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, h. 1412), s. 647.

7 Tevbe 9/20; Mü'minûn 23/111; Nûr 24/52; Haşr 59/20; Fâiz sözcüğü ile birlikte Kur'an'da mefâze sözcüğü de kullanılmaktadır ki bu da azaptan kurtulmak anlamındadır. bk. Âlû İmrân 3/189.

yükseltilen yerlere *neceve* veya *necât* denilmektedir.⁸ Bununla birlikte bu sözcük Kur'an'da, insanın dünyada kendisine zarar veren bir nedenden uzaklaşması ve kurtulması anlamında kullanılmaktadır.⁹ İnsan kendisine zarar veren bir nedenden ayrılmakta ve güvene ermektedir. Bu durumda *necât* ve *fevz* arasındaki anlam farklılığı, *necât* tiksiniilen bir şeyden uzaklaşmayı ifade ederken, *fevz* tiksiniilen bir şeyden uzaklaşmakla birlikte sevilen bir şeye ulaşmayı ifade etmektedir.¹⁰ *Felâh* ve *fevz* sözcükleri ahiretteki kurtuluş için kullanılmış olmasına karşın, *necât* sözcüğü daha çok dünyada insana zarar veren şeylerden kurtulmak anlamına gelmektedir. Kurtuluşa eren fırka hadisinde ve bununla ilişkili olarak kurtuluşa eren fırka inancında kurtulan fırkayı nitelemek için *necât* sözcüğünün tercih edilmesi, insanların kendilerine zarar veren ateşten yani azaptan kurtulmalarını ifade etmek içindir.

1-Fırkaları Niteleyen İfadeler

Her ne kadar kurtuluşa eren fırka hadisinde fırka-i nâciye dışındaki fırkalar herhangi bir sıfatla nitelenmiş olmasa da, bu hadisi sahih kabul edenlerin cehennemde olmalarından hareketle helak olan fırkalar/*el-fıraku'l-hâlkîn* veya dalalet fırkaları/*el-fıraku'd-dâlle*¹¹ olarak adlandırmaktadırlar. Bu hadiste tek bir fırkanın kurtulacağına ve diğerlerinin de ateşe gireceğinin açıklanması, Müslümanlar içerisinde “helak olan” insanların veya fırkaların varlığı anlamına gelir ki, Kur'an'ın anlatımları doğrultusunda bu düşüncüyü doğrulamak mümkün değildir. Her şeyden önce Kur'an, inananların kurtuluşa ereceğini ifade ederken, inkarcıların da helak olacağını açıklamaktadır. Kur'an'da “helak” sözcüğü dünyadaki yok oluşu ifade etmektedir.¹² Ancak kafirlerin ateşte olacağına ilişkin çok sayıda anlatım yer almaktadır.¹³ Bu durumda Kur'an'ın genel bir yargısı mevcuttur. Bu yargı da inananların kurtuluşa ereceği yani cennette nimetler içerisinde bir yaşam süreceği ve inkarcıların da azap içerisinde bir yaşam süreceğidir.

8 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 792; Askerî, *necât* ve *hidâyet* sözcükleri arasında anlam farklılığına işaret etmektedir. Ona göre *necât* kötü olan bir şeyden kurtulmayı ve *hidâyet* ise bir şeye varmak için kalışı ifade eder. Arap, onu bir şeyden kurtardım ve bir şeye yönelttim der. Bu durumda *necât* bir şeyden ve *hidâyet* de bir şeye olur. bk. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, tahk.: Muhammed İbrâhîm Selîm, (Kahire: Dâru'l-Kalem, ts.), s. 210.

9 Sözelimi Musa ve iman edenlerin boğulmaktan kurtarılması (Bakara 2/55), Nuh ve gemide onunla birlikte olanların kurtarılması (A'râf 7/64; Yûnus 10/73), Hûd ve onunla birlikte olanların kurtarılması (Hûd 11/58) vd. anlatımlarında bu sözcük kullanılmıştır.

10 bk. Askerî, *el-Furûk*, 210.

11 İftirak hadisinde kurtuluşa eren fırkanın “*el-fıraku'd-dâlle*” olarak isimlendirilmesi hakkında bk. Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (Beyrut: Dâr'u l-Hyâi't-Turâsî'l-Arabî, h.1421), c. I, s. 22.

12 Örneğin bk. Hûd 11/117; İbrâhîm 14/13; Hicr 15/4 vd.

13 Bu ayetler için bk. Hacc 22/51; Hadîd 57/19 vd.

Fırkaların oluşmasından sonra her fırkanın kendisini kurtuluşa eren fırka; diğerlerini de “dalâlet fırkaları” ve “helâk fırkaları” olarak nitelemesi, Müslümanlar içerisinde cehennem hak eden insanların veya fırkaların olduğu sorununu çözmeyi gerekli kılmaktadır. Bu sorun, söz konusu hadiste “üm-metinden” ifadesinin yer alması ve onun ümmetinin kapsamını belirlemede de ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu çözmek için Muhammed’in (a.s.) ümmeti “davet ümmeti/*da’vetu’l-umme*” ve “icabet ümmeti/*da’vetu’l-icâbe*” olarak sınıflandırılmakta ve “üm-metinden” ifadesinin çağrılan bütün herkesi kapsadığı ifade edilmektedir.¹⁴ Ancak bu hadisi dikkate alarak fırkaları tasnif eden milel ve nihâl yazarları, tasniflerinde sadece kendisini İslam içerisinde kabul eden veya en azından Müslüman olduklarını iddia eden fırkalara yer vermektedirler. Bu anlayışlar, fırkaların iman tanımları ve buna bağlı olarak mümin nitelemeleri açısından mümkün olsa bile, Kur’an’ın mümin nitelemeleri açısından doğru değildir. Çünkü o, inananların cennette olduğunu açıklamakta ve inanan bir insanın ateşten kurtulacağını genel bir yargı olarak sunmaktadır.¹⁵ Ümmet sözcüğü ise bir elçiyle ilişkili olarak kullanılmamakta ve sosyolojik anlamda bir topluluğu ifade etmektedir.

Kurtuluşa eren fırka Ehl-i Sünnet olarak isimlendirilirken, bu fırkanın dışındakiler ise Ehl-i Bidat olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmalarda yer alan sünnet ve bidat sözcükleri Kur’an’da fırkalarla ilişkili olarak kullanılmamakta; belirli nitelikteki bir sosyal yapıya karşı Allah’ın tekrarlanan fiilleri sünnet sözcüğü ile ifade edilmektedir ki bu ifade *sünnetullah* şeklindedir.¹⁶ Bir şeyin sonradan oluşması anlamında bidat sözcüğü, toplumsal alanda var olmayan ve bilinmeyen tutum ve davranışlara atıfta bulunmaktadır.¹⁷ Ehl-i

14 Ümmetin bu şekilde sınıflandırılması hakkında bk. Muhammed b. İsmâil el-Emîr es-San’ânî, *Hadîs’u İftirâki’l-Ümmet’i İlâ Neyyif’i ve Sebîne Firkate’n*, tahk.: Sa’d b. Abdullah b. Sa’d’u’s-Sa’dân, (Riyad: Dâru’l-Âsime, h. 1415), s. 56.

15 Örneğin bk. Nisâ 4/124; A’râf 7/42; Tevbe 9/111 vd.

16 Kur’an’da sünnet sözcüğü *sünneti’l-evvelîn* olarak yer almaktadır ki bu kullanım öncekilerin tekrar eden davranışlarına değil de Allah’ın öncekilerle ilgili tekrar eden fiillerine gönderme yapmaktadır. bk. Hicr 15/13; Kehf 18/55; Bu nedenle sünnetullah ifadesi Allah’ın önceki topluluklara tekrarladığı yasaları ve fiilleri anlamındadır. bk. İsrâ 17/77; Ahzâb 33/38, 62; Fetih 48/23. İsfehânî’ye göre *sünnetullah* ifadesi, Allah’ın hikmetinin ve taatının yolu anlamındadır. bk. İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 429.

17 Muhammed’in (a.s.) söz, fiil ve takrirleri anlamında sünnet sözcüğü Kur’an’da kullanılmadığı gibi, dine sonradan giren söz ve fiiller anlamında bidat sözcüğü de Kur’an’da kullanılmamaktadır. Ancak, “ben elçilerden yeni ortaya çıkmış/bida’ değilim. Bana da ve size de ne yapılacağını bilmem...” (Ahkâf 46/9) ayetinde bu sözcük yer almakta, elçinin gönderildiği toplumda Allah’ın daha önce gönderdiği elçilerin bilindiği ve dolayısıyla kendilerine gönderilen elçinin de bilinmeyen ve elçi olarak yeni ortaya çıkmış bir olmadığına atıfta bulunmaktadır. Allah’ın, örneksiz ve modelsiz yaratması anlamında ise *bed’i* yer almaktadır. bk. Bakara 2/117; En’âm 6/101.

Sünnet isimlendirmesinde ise sünnet, sosyal yapıda var olan ve Muhammed'e (a.s.) dayandığı kabul edilen söz, fiil ve takrirleri ifade ettiği gibi, Ehl-i Bidat da dinsel kabul edilen bir eylem olarak sosyal yaşamda var olmayan ve bu nedenle dine sonradan eklenen anlamıdır. Bunun içindir ki Ehl-i Sünnet açısından sünnet İslam'dır ve İslam da sünnettir ve birinin diğerinden ayrılması mümkün değildir.¹⁸

Kurtuluşa eren fırka dışındaki fırkaları nitelenmek için gelenekte kullanılan *ehlu'l-ehvâ* terimi ise asıl olarak insanın herhangi bir bilgi ve delile dayanmayan eğilimleri anlamında *hevâ* sözcüğünden türetilmiştir.¹⁹ Bu terim Kur'an'da *ehlu'l-ehvâ* biçiminde kullanılmasa da tekil olarak *hevâ* ve çoğul olarak da *ehvâ* şeklinde yer almaktadır. Ancak hevaya uymak Kur'an'da genel olarak vahye ve onu tebliğ eden elçiye ittiba etmeyenlerin tutumu olarak yer almaktadır.²⁰ Allah'ın gönderdiği elçi insanlara kendisine indirilen vahyi tebliğ ettiğinden, o kendi hevasından konuşmamakta²¹ ve kendisine indirilen vahye uymaktadır. Bununla birlikte bir davranış olarak hevaya uymak da, Kur'an'da yerilmektedir.²² Fırkaların heva ehli olarak nitelenmesi, asıl olarak onların benimsedikleri inançların ilahi bir kaynağa dayanmadığını belirtmek içindir.²³

18 *Berbehârî*, "biliniz ki İslam sünnettir ve sünnet de İslam'dır. Biri diğeri ile birlikte ancak var olur" demektedir. bk. Ali b. Halef el-Berbehârî, *Şerhu's-Sunne*, tahk.: Ebû Yâsir Hâlid b. Kasım er-Redâdî, (Medînetu'l-Münevverre: Mektebetu'l-Ğurebâ'l-Eseriyye, 1993), s. 67.

19 Arapça bir sözcük olarak *hevâ*; kişinin arzuladığı/şehvet bir şeye eğilim göstermesi anlamındadır. *Hüviyy* ise bir nesnenin yukarıdan aşağıya düşmesi anlamındadır. *Hev'ü* ise gök ve yer arasındaki alana denilmektedir. Rüzgarın esmesi için *heveti'r-rîh'u hüviyyen* denildiği gibi okun yukarıdan aşağı düşmesi için de *heveti's-sehm'u hüviyyen* denilmektedir. bk. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, tahk.: Mehdi el-Mahzûmî- İbrâhîm es-Sâmîrâî, (Dâr'u ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.) c. IV, ss. 103-105; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muhkem'u ve'l-Muhîtu'l-Azâm*, tahk.: Abdulhamîd el-Handâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 2000), c. IV, ss. 450-452; İsfehânî, *el-Müfredât*, 548; Cemaluddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâr'u Sadr, h. 1414), c. XIII, ss. 372-375.

20 Kur'an, Muhammed'i (a.s.) kendisine ilim, hak geldikten sonra putperestlerin ve kitap ehlinin hevalarına uymaması konusunda uyarmaktadır. Putperest veya kitap ehli olanların bir bilgi ve delile dayanmayan arzu istekleri heva sözcüğü ile ifade edilirken, elçiye indirilen ilim ve hak olarak nitelenmektedir. bk. Bakara 145 ,120/2; Mâide 5/48; Enâm 6/119; Ra'd 13/37 vd.

21 Necm 53/3-4.

22 Örneğin bk. Sad 38/26; Necm 53/23; Naziât 79/40.

23 Sözelimi dinlerin ve fırkaların inançlarını konu alan çeşitli eserlerde isim olarak *ehlu'l-ehvâ* ismi kullanılmaktadır. bk. Ebû Muhamed İbn Hazm, *el-Fasl'u fi'l-Milel'i ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal'i*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1986).

2-Kurtuluşa Eren Fırka İnancına Temel Oluşturan Hadis

Hız. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar arasında gelişen siyasal olaylar ve bununla bağıntılı olarak toplumsal firkalaşmalar, sonuçta her fırkanın kendi inançlarını meşrulaştırmak için çaba sarf etmesini de beraberinde getirmiştir. Müslüman topluluklarda firkalaşmanın çeşitli nedenlerine atıfta bulunulsa da, firkaların oluşmasının temel nedeninin siyaset olduğu söylenebilir. Nevbahtî, ümmet içerisinde firkalaşmanın imamet hakkında olduğunu belirtmekte, Hız. Muhammed'in vefatından beri her imamın yaşamında ve vefatından sonra ihtilaflar çıktığına dikkat çekmektedir.²⁴ Bu çabaların; firkaların kendi inançlarının Hız. Muhammed'in döneminde varlığını iddia etmesi²⁵ ve kendisi tarafından benimsenen inançları hak, diğerlerinin batıl olduğu şeklinde bir kabulü benimseme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak firkaların kendi inançlarının Kur'anı temellerini inşa etmekten çok, hadis temelini inşa etmek için çaba harcadıkları bir vakıadır. Bunun nedeni, vahyin ayrılmış fırka inançlarını kanıtlamaya elverişli olmamasına karşın, hadislerin toplumsal alanda bir amaca dönük olarak üretilmiş olmasından ötürü firkalara ait inançları kanıtlamada daha elverişli ve açık olmasıdır. İnançların hak veya batıl olması, onun bir temele yani delile dayanmasına bağlıdır. Bu delilin Allah tarafından elçisine vahyedilen Kur'an olduğunda şüphe yoktur. Buna ek olarak Kur'an'ın kendisine vahyedildiği elçinin sözlerinin sonraki asırlarda etkili bir biçimde kullanımı ve inançlar için atf oluşturması nedeniyle firkaların inançlarının hadislere dayandırılması, diğer bir deyişle bu inançlara delil olacak hadislerin oluşturulması bir yöntem olarak benimsenmiştir.

Firkalaşmanın ve bununla bağıntılı olarak ihtilaf etmenin Kur'an tarafından eleştirildiği bir gerçektir. Bu bağlamda inananların firkalara ayrılmaları konusunda uyarılar yer almaktadır. Fırka sözcüğünün türediği *fark* sözcüğü; asıl anlamıyla iki şey arasını ayırmak anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamıyla din bir bütün iken, ondan ayrılmalar firkalaşma olarak isimlendirilmektedir. Bu bağlamda "*Şu dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra O, yapmakta olduklarını kendilerine haber*

24 Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, (Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012), s. 31.

25 Firkaların literatür geleneğinde tabakât türü eserler mevcuttur. Bu eserlerde her fırkanın kendi inanç ve görüşlerinin Hız. Muhammed döneminde varlığını iddia ettiğini ve ondan sonra da her devirde bu inançların kimler tarafından benimsendiğini belirten ifadeler mevcuttur.

verecektir"²⁶ ayetinde dinde fırkalaşma eyleminin kötülüğü açıklanmaktadır. Allah'ın, yapmakta olduklarını kendilerine ahirette haber vermesi, bir eylemin insan tarafından kötülüğünün eylem esnasında fark edilmemesinden ötürüdür. Buna ek olarak "*Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. Her bir grup kendi katındaki ile sevinip böbürlenmektedir*"²⁷ ayetinde de dinde fırkalaşma eyleminin olumsuzluğu ifade edilmekte, insanların kendi benimsedikleri görüşlerinden ötürü sevinçlerine atıfta bulunulmakta ve bu insanların psikolojilerine vurgu yapılmaktadır. Kur'an'ın ilk muhataplarına kendilerinde önce yaşayan topluluklar hakkındaki anlatımlarının onlara dönük bir amacının olduğu açıktır. Kur'an bu nedenle tarihsel olaylardan örnekler vermektedir. Nitekim kendilerine kitap verilenlerin durumu "*Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine o apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler*"²⁸ ayetinde ifade edilmekte ve apaçık işaretler geldikten sonra fırkalaşmanın olumsuz bir eylem olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Kurtuluşa eren fırka inancına temel oluşturmak üzere kullanılan hadisin, "kurtuluşa eren fırka hadisi" veya "ayrışma/iftirâk hadisi"²⁹ olarak adlandırılmasının psikolojik nedenden öte bir anlamı yoktur. Kendi inançlarının kurtuluşu gerektirdiği inancında olan insanların psikolojik bir nedenle bu hadisi kurtuluşa eren fırka hadisi olarak isimlendirmeleri veya fırkalaşma olgusunu dikkate alanların ise bu hadisi ayrışma hadisi olarak isimlendirmeleri bu nedenden ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu hadisin fırkaların sayısı dikkate alınarak 73 fırka hadisi olarak isimlendirilmesi de günümüzde yaygındır.³⁰

Olguda inançları nitelemede işlev gören bu hadisin çeşitli rivayetlerini senet yönünden incelemek ve ravilerini cerh ve ta'dil açısından tenkide tabi tutmak bu çalışmanın amacı olmadığı gibi kelam ilminin inceleme alanında

26 Enâm 6/159.

27 Rûm 30/32.

28 Beyyine 98/4.

29 Bu hadisin iftirak hadisi olarak isimlendirilmesi hakkında bk. Muhammet Emin Eren, "Bir Rivayetin Kısa Anatomisi: Tarihsel Süreçte İftirak Hadisinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55:2, 2014, ss. 60-97.

30 Örneğin bk. Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, (İstanbul: Nun Yayıncılık 1996); Eren, agm, ss. 60-97.

da yer almaz.³¹ Ancak bu hadis, tarihsel süreçte mezheplerin tasnifinde de rol oynamıştır.³² Bu anlamı dikkate aldığımızda bu sözün Hz. Muhammed'e ait olmasının imkansızlığı bağlamında şunlar söylenebilir:

İlk olarak; bu hadis metin yönünden incelendiğinde hadisin sadece kurtuluşa eren fırkayı belirlemek ve açıklamak üzere işlev görmediği, aynı zamanda kurtuluşa eren fırkanın bazı niteliklerine dikkat çektiği görülmektedir. Bu nitelikler de Hz. Peygamberden sonra oluşan herhangi bir fırkanın ve özellikle de tarihsel süreçte birbirine karşıt olarak konumlanan Ehl-i Sünnet ve Şia'nın nitelikleridir. Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilen rivayetlerde kurtuluşa eren fırka olarak cemaat,³³ İslam ve onların cemaati,³⁴ sevâdu'l-a'zam,³⁵ benim ve ashabımın bugün üzerinde olduğu³⁶ gibi ifadeler yer almaktadır. Bununla birlikte bazı alimler hadiste kurtuluşa eren fırkayı

31 Bu değerlendirmeler için bk. Özler, *age*, 21-39; Hüseyin Ahmed Haşin, *Helil Cennet'u li'l-Müslimine Vahdihim*, (Lübnan: el-Merkezu'l-İslâmiyyi's-Sekâfi, 2011), ss. 168-182; Ahmet Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı)*, yıl: 5, sayı: 3, Konya, Kış 2005, ss. 25-45.

32 Bu hadisi esas alarak fırkaların tasnifi için bk. Abdulkâhîrel-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırakati'n-Nâciyyet'i*, (Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1977), ss. 4-6; Fahrüddîn er-Râzî, *İ'tikâdât'u Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Kahire 1978, 118; Râzî tefsirinde ise insanların dalaletle düştüğü konuları zikrettikten sonra bu ümmetin dışındaki fırkaların yedi yüzden fazla olduğunu, bu ümmetin içerisinde ise ilahiyata, zat ve sıfatın hükümlerine ilişkin akli konularda çeşitli dalaletler dikkate alındığında bunların sayısının büyük bir yekun oluşturacağını ifade etmektedir. bk. Râzî, *Mefâtiḥ Kelam Araştırmaları*, 12:2, (2014), ss. 295-314.

33 İbn Mâce, *Sünen*, Bâb'u İftirâki'l-Ümem, tahk.: Şuayb el-Arnaût vd., (Dimeşk: er-Risâletu'l-İlmiyye, 2009), c.2, s. 1322; Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as, *Sünen*, tahk.: Şuayb el-Arnaût- Muhammed Kâmil Karabeleli, (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009), c. IV, s. 198; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tahk.: Şuayb el-Arnaût- Âdil Müşşid, (Müessesetu'r-Risâle, 2001), c. XIX, s. 462; Ebû Bekr Muhammed el-Acurrî, *eş-Şeria*, tahk.: Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Dumeycî, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999), c. I, s. 302; Ebû Bekr el-Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-Hidâyet'u İlä Sebîli'r-Reşâd Alâ Mezhebi's-Selefi ve'l-Ashâbi'l-Hadis*, tahk.: Ahmed İsam el-Kâtib, (Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, h. 1401), s. 233.

34 Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 233.

35 Acurrî, *eş-Şeria*, c. I, s. 312.

36 Tirmizi'nin rivayetinde kurtuluşa erenler fıkrâ hakkında "benim ve ashabımın yolu üzerinde olanlar" ibaresi yer almaktadır. Bununla birlikte Hristiyanların fırkalarının sayısı yer almazken, Benü İsrâil'in fırkalarının sayısı yetmiş iki olarak gösterilmektedir. bk. Tirmizi, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdalbâkî, (Mısır: Mustafa Bâbî el-Halebî, 1975), Hadis No: 2645, 5/26; Bu ifade genellikle Ashâbu'l-Hadis ekolüne mensup alimlerin eserlerinde yer alan rivayetlerde mevcuttur. bk. Acurrî, *eş-Şeria*, 1/302; Berbehârî, *Şerhu's-Sunne*, 105; Beyhakî, *el-İ'tikâd*, 233; Zemaşerî, bu hadisi zikretmekte, ancak bu rivayette bir fırkanın kurtulacağı ibaresi yer almakta ve kurtuluşa eren fırkanın kimliği yer almamaktadır. bk. Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım, *el-Keşşâf u An Hakâik'i Çavâmidi'l-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Beirut 1407, c. 2, ss. 82-83.

niteleyici farklı ibarelerin aslında aynı anlama geldiğini söylemektedirler.³⁷ Bu tutumun; hadisteki nitelemelerin kurutuluşa eren fırkanın birden çok olmasına imkan vermesinden ötürü, bu fırkayı bire indirgeme arzusundan kaynaklandığı söylenebilir.

Kur'an, insanların benimsedikleri inançları yönünden sevap ve azabı hak ettiklerini ifade etmektedir.³⁸ İnsan fiilleri ile ilgili olarak vahyin anlatımları doğrultusunda hakediş/*istihkâk* kanunlarını oluşturmak mümkündür.³⁹ Bu ilkeler; herkesin kendi fiilinin karşılığını görmesi,⁴⁰ kimsenin günahının kimseye yüklenmemesi,⁴¹ sevap ve azabı hak etmenin bireyselliği⁴² vs. şeklinde belirlenebilir. Bununla bağıntılı olarak inançlar özü itibarıyla "kurtuluşa erdiren" veya "dalaletle düşüren" olarak nitelenirler ve bu inançları benimseyenlerin kurtuluşa ereceği veya dalaletle düşeceği bir yargı olarak ifade edilebilir. Kurtuluşa eren fırka inancında ise azaptan kurtuluş veya azaba düşer olma bir fırkaya mensubiyetle ilişkilendirilmektedir. Hâlbuki inanç, ancak onu benimseyen için bir anlam ifade eder. Bu inançları benimseyenler hakkında mümin, kâfir, müşrik, münafık isimlerinin kullanılması bu bakımdan anlamlı olmaktadır. Bu durumda birey, kendi inancı ile övgü/*medh* ve yergiyi/*zem* hak etmektedir.

37 Arap dilinde topluluk anlamında kullanılan *şerzeme* sözcüğü geriye kalan artık veya küçük bir parça anlamında kullanılmaktadır. Askerî, *el-Furûk*, s. 281; *Mele*; güzellik yönünden gözleri ve heybet yönünden de kalpleri dolduran eşraf için kullanılır. Bu nedenle sözleriyle işleri yöneten topluluk anlamına gelmektedir. Askerî, *el-Furûk*, s. 281; Savaş vb. olaylara katılan erkeklerden on kişiye kadar olan topluluk için *nefer* sözcüğü kullanılmaktadır. Askerî, *el-Furûk*, s. 281; Bir kişiye karşı beslenen sevgi nedeniyle o kimsenin etrafında toplananlara *şâa* denilmektedir. Askerî, *el-Furûk*, s. 279; Birbirinden bağımsız kişilerin oluşturdukları topluluğa *fe* denilmektedir. Askerî, *el-Furûk*, s. 279; Çok sayıda insana *fevç* denilmektedir. *Sille* herhangi bir işe toplu olarak gönderilenler için kullanılmaktadır. *Zümre*; sesi yükselen fakat anlaşılmayan topluluk anlamındadır. *Hizb* ise herhangi bir işe guruplara ayrılan yani yardımlaşanlara delalet etmektedir. Askerî, *el-Furûk*, s. 277.

38 bk. Hacc 22/18; Zümer 39/19.

39 İnsanın sevap ve ıkağı kendi fiilleriyle hak ettiği görüşünde olan Mutezile açısından *istihkâk* mümkündür. bk. Ebu'l-Hasen Abdulcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, tahk.: Muhammed Alî en-Neccâr- Abdulhalîm en-Neccâr, yy. c. XI, s. 506. Ehl-i Sünnet açısından ise sevaba ulaşması Allah'ın fadlı ve azaba ulaşması ise Allah'ın adaletiyledir. bk. Ebü'l-Meâli Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, tahk.: Esad Temîm, Beyrut: Müessesetu'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1985, s. 321.

40 Necm 53/59.

41 İsrâ 17/15; Fâtur 35/18; Zümer 39/7; Necm 53/38.

42 İsrâ 17/19; Tâhâ 20/15; Enbiyâ 21/94; Necm 53/40 vd.

Kur'an, kimlerin kurtuluşa ereceğini ve kimlerin de helak olacağını açıklamaktadır. Kurtuluşa erenler/*müflihûn* iman edenler ve Allah tarafından kendilerine emredilenleri yapanlar yani salih amel işleyenler olarak belirlenmiştir.⁴³ Buna karşılık kafirlerin ve zalimlerin ise helak olacağı ifade edilmektedir.⁴⁴ Bu kullanımlarda müminlerin kurtuluşa erecekleri, kafirlerin ve zalimlerin ise kurtuluşa ermeyecekleri ifade edilirken, dünya yaşamı ve ahiret yaşamı ayrımı yapılmamaktadır. Kur'an'daki bazı anlatımlar ahiretteki felâhı açıklarken, diğer bazı anlatımların da salih amellerin işlenmesinin dünyadaki felâhı ifade ettiği de söylenebilir.

İkincisi; Bu hadiste belirtilen Yahudi ve Hıristiyan fırkalarına ait bilgi geçmişe ait gayb bilgisi ve Müslümanların fırkalarına ilişkin bilgi ise geleceğe ait gayb bilgisidir. Gayb; insanın görme duyusu ile doğrudan veya bir araç aracılığıyla dolaylı olarak kavrayamadığı alandır. Gaybın zıddı şahâdetdir. Bu alanların göz ile ilişkilendirilmesi, insanın bilgi edinme duyuları arasında en etkili olarak gözü kullanmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın geçmiş hakkındaki bilgisi haber ile sabit olduğu gibi, geçmişin kalıntıları üzerinde insanın yaptığı incelemeler ile elde edilmektedir. Ancak Hz. Muhammed'in geçmiş hakkındaki bilgisinin kendi yaşadığı toplumdaki söylenceler ve Kur'an'ın kendisine haber verdiği ile sınırlı olduğu söylenebilir. Onun vahiy öncesi yaşamında Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında bazı söylencelere dayalı olarak bilgi elde etmesi mümkündür. Ancak, Yahudi ve Hıristiyan fırkalarının sayısını bu fırkaların ayrılmış inançlarının bilgisine sahip olacak kadar bu dinler hakkında bilgisinin olması, onun bilgi kaynakları dikkate alındığında gerçekçi görünmemektedir. Kur'an'ın Yahudilik ve Hıristiyanlığı bir din olarak kabul edenlerin tarihi hakkında anlatımının olmadığı; onlar hakkındaki tarihsel olayları sadece elçilerle ve muhatapların elçilere karşı tutumlarıyla ilişkili olarak anlatmaktadır. Bu nedenle Kur'an, Yahudi ve Hıristiyanların, bu dinlerin elçilerinin ölümünden sonraki tutumlarına ilişkin genel yargılar dışında herhangi bir bilgiye yer vermemektedir. Müslümanların fırkalarına ilişkin hadiste yer alan belirlemeler ise geleceğe ait gayb alanında yer almaktadır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan fırkalar, bu fırkaların isimleri, görüşleri, inançları vs. fırkaların ayrıştığı konular hakkında Hz. Muhammed'in bilgi sahibi olması düşünülemez. Her şeyden önce bu fırkalar sosyal, siyasal, dış etkiler gibi bazı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır.

43 bk. Bakara 2/5, 89; Âlû İmrân 3/104 vd.

44 En'âm 6/47; İbrâhîm 14/13; Mülk 67/28 vd.

Muhammed'in (as.) ğayb hakkında bilgisinin olmadığı, Kur'an'da açıklanmaktadır. Onun ğayb hakkındaki bilgisi, Allah'ın ona bildirmesi ile sınırlıdır. Nitekim "Allah size ğaybı bildirecek değildir. Fakat o, elçilerinden dilediğini seçer"⁴⁵ ayetinde Allah'ın dileyerek seçtiği elçilere ğaybı bildireceği açıklanmaktadır. Bunun içindir ki önceki topluluklara ait bilgiler ğayb olarak nitelenmekte ve elçilere vahiy olarak indirilmektedir. Elçiler, ğayb alanına giren bilgilere ancak Allah'ın onlara inzal etmesiyle erişebilirler. Elçilerin ğaybı bilmediği "Deki: Allah'ın hazinelerinin benim katımda olduğunu söylemiyorum. Ben ğaybı da bilmem. Melek olduğumu da size söylemiyorum"⁴⁶ ve "Eğer ğaybı bilseydim, çokça iyilik elde etmek isterdim ve kötülük de bana dokunmazdı"⁴⁷ ayetlerinde ifade edilmektedir. Muhammed'in (as.) ğaybı bilmediği "Allah elçileri toplayacağı gün "size ne cevap verildi?" diye sorar ve onlar da "bizim bilgimiz yoktur, ğaybı bilen sensin" derler"⁴⁸ ayetinde açıklanmaktadır. Elçilerin, kendi yaşadıkları dönemde kendi çağrılarına kimlerin icabet ettiği konusunda bilgileri vardır. Ancak ölümlerinden sonra da insanların onların çağrılarına icabet etmeleri devam etmektedir. Buna ek olarak, ğaybı sadece Allah'ın bileceği de Kur'an'da yer almaktadır.⁴⁹

Bu hadiste dalalet fırkalarının yetmiş iki sayısı ve bir de kurtulan fırka olmak üzere yetmiş üç sayısı, asıl olarak Nuh tufanından sonra kurtulan milletleri ifade etmektedir. İslam öncesi dinsel geleneklere göre bu tufandan sonra yetmiş millet geriye kalmış ve bunların kullandıkları diller de yetmiş adettir. Tevrat'ta, tufandan sonra kayda geçen, ulus ulus, boy boy yeryüzüne yayılan bütün bu insanların Nuh'un soyundan geldikleri açıklanmakta⁵⁰ ve bu toplulukların isimleri zikredilmektedir.⁵¹ Buna bağlı olarak da yetmiş millet ve yetmiş dil teorisi geliştirilmiştir.⁵²

3. Kurtuluşa Eren Fırkanın Nitelikleri

Kurtuluşa eren fırka inancı ve bunu temellendirmede kullanılan hadisler genel olarak kurtuluşun şu niteliklere sahip olanlar için mümkün olduğunda odaklaşmaktadır.

45 Âlu İmrân 3/179.

46 el-En'âm 6/50; Krş. Hûd 11/31.

47 el-A'râf 7/188.

48 el-Mâide 5/109.

49 el-En'âm 6/59; Yûnus 10/20; Hûd 11/123 vd.

50 Yaratılış 10:32.

51 Yaratılış 10:1-31.

52 Kaufmann Kohler-Isaac Broydé, "Nationas and Lanuages, The Seventy", *The Jewish Encyclopedia*, New York 1905, c. 9, ss. 188-190.

a. Nicelik/Sayı Bakımdan Çokluk

Sözcük olarak topluluk anlamına gelen *cemaat* sözcüğünün, merkezde yer alan insanları ifade etmek üzere kullanıldığı ve çoğunluğa atıfta bulunduğu söylenebilir. Arap dilinde çokluğa delalet eden pek çok sözcük kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde cemaat sözcüğü, herhangi bir amaca dönük olmaksızın bir araya gelen aynı özelliklere sahip niceliğe gönderme yapmaktadır. Bunun içindir ki sadece insan topluluğuna cemaat denmemekte; bitki, hayvan vb. varlıklardan çok olanlar için de cemaat ifadesi kullanılmaktadır.⁵³

Hız. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan ilk buhran döneminde Müslüman toplumunun inanç ve eylem bakımından yönlendirilmesinde çoğunluğa uymanın bir yöntem olarak benimsendiği görülmektedir. Osman'ın kanını talep ederek daha önce Muaviye'ye biat eden Şam ehli, h. 37 yılında hakemlerin dağılmasından sonra ona biat etmiş, o daha sonra Hasan b. Ali ile barış yapmış ve Hasan h. 41 yılında işleri ona devretmiş ve herkes Muaviye'ye biat etmiştir. Bu nedenle bu yıla cemaat yılı/*âmu'l-cemâ* denilmiştir.⁵⁴ Bu yılın topluluk yılı olarak adlandırılması, her ne kadar toplumu oluşturan fertlerin ona biat etmesine atıfta bulunsa bile, asıl olarak bu ismin muhalefetin ötekileştirilmesini ifade ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bu adlandırmada cemaat terimi, toplumun tüm fertlerini ifade etmemekte, çoğunluğa gönderme yapmaktadır. Nitekim bu dönemden sonra yönetimin Muhammed'in (a.s) ailesinin hakkı olduğunu söyleyen ve Hüseyin'in hilafetini kabul eden toplulukların ortaya çıktığı görülmektedir.

Cemaat hakkındaki hadisler incelendiğinde, bu hadislerde insanların çoğunluğa/*cemaât* uymasının gerekliliği,⁵⁵ topluluktan ayrılmanın yerilmesi,⁵⁶ cemaatten ayrılanın cahiliye ölümü üzere öleceği,⁵⁷ Şeytan'ın bir topluluğa

53 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.8, s.53.

54 Ebû Cafer et-Taberî, *Târihu'l-Mümlük ve'r-Rusul*, (Beyrut: Dâru't-Turâs h.1387), c. V, s. 324; İbn Esîr, tarihçilerin her ne kadar bu ismin h. 41 yılında gerçekleşen olaylara bağlı olarak verildiğini söyleseler dahi bu olayın h. 40 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir. bk. Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Esîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Dâru'l-Fikr, 986), c. VIII, s. 17.

55 Hadis eserlerinde cemaata uymanın gerekliliği ve ayrılmanın yerilmesine ilişkin bab başlıkları bulunmaktadır. bk. Acurrî, *eş-Şerîa*, c. I, s. 272.

56 bk. Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/241; Acurrî, *eş-Şerîa*, c. I, s. 272.

57 Bu anlamdaki hadislerde itaatten çıkıp cemaatten ayrılanın cahiliye ölümü üzere öleceği belirtilmektedir. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahih*, tahk.: Muhammed Zühayr b. Nâsır'u'n-Nâsır, (Dâr'u Tûku'n-Necât: h. 1422), c. IX, s. 47; Müslim b. Haccâc, *Sahih*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdalbâce, (Beyrut: Dâru't İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, ts.), c. 3, s. 1476; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 290; Acurrî, *eş-Şerîa*, c. I, ss. 274, 288.

değil de tek kalan kişiye hükmedeceği,⁵⁸ Allah'ın emrettiği beş şeyden birinin cemaat olduğu,⁵⁹ Allah'ın elinin yani desteğinin cemaatin üzerinde olduğu⁶⁰ vd. şeklindedir. Söz konusu hadislerde cemaatle ilişkili olarak anlatılan özellikler, asıl olarak Muhammed'in (a.s.) vefatından sonra ortaya çıkan sosyal ve siyasal bir eğilimin özellikleridir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat isimlendirmesinde de sünnet taraftarlığı bidate karşı olmaya ve cemaat da çoğunluğa gönderme yapmaktadır. *Sünnet*; sözcük anlamında tekrar eden olaylar anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed'in yaşam tarzını ifade etmek üzere kullanılan bu sözcük, onun yaşam tarzından öte, ondan sonra oluşan yani tekrar eden ve toplumda bilinen eylemleri ifade eden bir anlama sahiptir. Diğer bir deyişle sünnet sözcüğü sadece Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirleriyle ilişkili olmayıp, genel olarak toplumda bilinen söz, fiil ve takrirlerdir.

Ayrışma hadisinde yer alan kurtuluşa eren fırkanın büyük karaltı/*sevâdu'l-a'zam* olarak nitelenmesi, bu kavramın da cemaat kavramında olduğu gibi sosyolojik olarak büyük çoğunluğa işaret etmesindedir. Bir topluluğun *sevâd* yani kara sözcüğüyle ifade edilmesi, uzaktan bakıldığında insanların karaltı olarak görünmesindedir.⁶¹ Büyük karaltı hakkındaki hadislerde de ihtilaf anında büyük çoğunluğa uymak⁶² bir davranış olarak belirlenmektedir. Tarihsel süreçte çoğunluğu elinde bulunduran Ehl-i Sünnet kelimelerinin inançlarının doğruluğu ve dolayısıyla kurtuluşa ereceği bu nedenle bu kavramla ifade edilmiştir.

b. Geleneksel Din Anlayışını Muhafaza Etme

Hadis külliyatında sahabeyi öven ve davranışlarını benimsemeye çağıran hadislerin, Hz. Peygamber'den sonra oluşan sahabe hakkındaki görüşlerin bir yansıması olduğu söylenebilir. Hariciler ve Şia'nın sahabeyi yeren ve hatta tekfir eden anlayışlarına karşılık, Ehl-i Sünnet sahabeyi övmeye ve onların fiillerinin önderliği üzerine yargılar geliştirmiştir. Kur'an açısından bakıldığında

58 bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 268; Acurrî, *eş-Şeria*, c. 1, s. 273.

59 Bu hadiste emredilen beş şey; cemaat, dinlemek, itaat etmek, cihat etmek ve hicret etmektir. Ancak hadisin devamında cemaatten bir karış arılanın geri dönüncüye kadar boynundaki islam bağını çıkarmış olacağı belirtilmektedir. bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 10, s. 307; Acurrî, *eş-Şeria*, c. I, s. 273.

60 Tirmizî, *es-Sünen*, c. IV, s. 466.

61 Sözcük olarak *sevâd*; bir kimsenin şahsı anlamına gelmektedir. Halil b. Ahmed, *Kîtâbu'l-Ayn*, c. VII, s. 281; İnsanlardan cumhuruna ve çok sayıda olanına denilir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III; s. 225.

62 İbn Mâce, *Sünen*, c. II, s. 1303.

iyi fiil işleyenler övülür ve kötü fiil işleyenler yerilir. Bu yargı sahabenin fiilleri için de geçerlidir. Bu hadiste Hz. Muhammed'in kendi dönemindeki fiillere insanları çağırması ve bu hadisin bazı rivayetlerinde yer alan "bugün" ifadesi de aynı anlayışın bir ürünüdür. Bu ifadeler, insanları Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde geçerli olan dinsel düşünce ve eyleme dönmeleri doğrultusunda emir veya tavsiyeyi ifade etmektedir.

Hadiste yer alan benim ve ashabımın yolunu takip edenler ifadesi,⁶³ Kur'an'ın Hz. Muhammed hakkındaki anlatımları dikkate alındığında tutarlı değildir. Bu rivayetlerde sahabenin zikredilmesi anlamlıdır. Sahabe; Hz. Muhammed'in yolunu takip ettiğine göre benim yolunu takip edenler kurtuluşa erecektir ifadesinin yeterli olması gerekirdi. Hz. Muhammed de kendisine vahyedilenlere uymakla/ittiba emrolduğuna göre Kur'an'a uymanın kurtuluşa ermek için yeterli bir neden olması gerekirdi. Çünkü Allah elçisine "De ki: *"Ben size, "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size "Ben bir meleğim" de demiyorum. Ben sadece, bana vahyedilene uyuyorum."* De ki: *"Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?"*⁶⁴ demesini emretmektedir. Bununla birlikte Hz. Muhammed insanları kendisine vahyedilene ittiba etmeye çağırmaktadır. Örneğin "Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuza uyarız!" derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı"⁶⁵ ayetinde, insanları Allah'ın indirdiğine uymaya çağırıldığı açıklanmıştır. Bu durumda insanların Hz. Muhammed'e indirilene uymalarının kurtuluş için yeterli olacağı ifade edilmeliydi.

c.Nitelikli Azınlık

Tarihsel süreçte kendisini Müslüman olarak adlandıranların büyük çoğunluğunu temsil etme gücünü gösteremeyen ekoller, çoğunluğa uymanın kötülüğüne ilişkin bir anlayış geliştirmişlerdir. Zeydiyye'nin ve Mutezilenin benimsemiş olduğu tavır buna örnek gösterilebilir. Zeydiyye ekolünün çoğunluk/cemaât hakkındaki görüşü genel olarak çoğunluğun hak üzere olmadığı, çoğunluğun yerildiği ve azınlığın övüldüğü şeklindedir. Bu ekolün çoğunluk hakkındaki tavrı, Zeyd b. Alî'ye nispet edilen bir risalede açıkça ortaya konmaktadır ki o bu tavrını Kur'an'da çoğunluğun yerildiği ve azınlığın övüldü-

63 Acurrî, *eş-Şerîa*, c. 1, s.302.

64 En'âm 6/50; Krş. A'râf 7/203; Yûnus 10/15; Lukmân 31/21; Allah, elçisine kendisine indirilene uymasını da emretmektedir. bk. En'âm 6/106; Yûnus 10/109.

65 Bakara 2/170.

ğüne ilişkin ayetler üzerine inşa etmektedir.⁶⁶ Bu risaleyi rivayet eden Hâlid b. Safvân, onun Allah'ın kitabından pek çok ayet zikrettiğini, bu kitapta zikredilenleri ancak hatırlayabildiğini, çokluk zikredildiğinde yerildiğini ve azlık zikredildiğinde ise övüldüğünü, taatta az olanların cemaat ve kötülükte çok olanların da bidat ehli olduklarını söylemektedir.⁶⁷

Mutezile kelamcısı Abdulcebbâr, kendilerinin sünnet ve cemaat ehli olduğunu belirtmektedir. Ona göre sünnet, Muhammed'e (a.s.) izafe edildiğinde devam edilmesi gerekli onun emirleri ve uygulanması gerekli onun fiilleri anlamındadır. O, tek kişinin verdiği habere de kabul şartlarına uygunluk koşulunu sağlarsa sünnet denileceğini belirtmektedir. O, cemaat ile ümmetin icmasının kastedildiğini, ona ait olduğu sabit olmayana bağlanmanın da caiz olmadığını ve o haberin haber-i vahid olduğu, sünnet ve cemaat ile ilgili bu özelliklere sahip olanın da kendi ashabı olduğunu söylemektedir.⁶⁸ Buna ek olarak o, İbn Abbâs'tan rivayet edildiğini söylediği "*cemaat; bir tek kişi olsa bile Allah'a taata uyandır*" sözüne da atıfta bulunmakta ve Kur'an'dan ayetlere gönderme yaparak Allah'ın azınlığı övdüğünü ve çoğunluğu yerdüğünü belirtmektedir.⁶⁹

Kur'an'ın anlatımlarında çoğunluğun yerildiği doğrudur. Ancak bu anlatımlarda çoğunluk olarak belirli bir zaman ve mekanda yaşayan insanların sayı bakımından çok olanına işaret edilmektedir. Bu zaman ve mekanın özelliği, çoğunluğu oluşturan bireylerin niceliklerinin ötesinde, belirli bir siyasal, inançsal ve sosyal yapı içerisinde yaşayan insanlar olmasıdır. Çoğunluğu yeren ayetlerin muhatap kitlesi, özgür bir ortamda kendi özgür iradeleriyle inançlarını seçebilen insanlardan oluşmamakta; aksine dinsel, feodal, siyasal ve hatta ekonomik otoritelerin baskısı altında yaşayanlardan oluşmaktadır. Vahyin ilk muhatapları dikkate alındığında dinsel otorite olarak şirk inancının kurumsal yapısı içerisinde yer alan din adamları, feodal otorite olarak toplumun kabile temelindeki yapısı ile hür ve köle ayırımına dayanan sosyal yapısı, siyasal otorite olarak iktidarı elinde bulunduran kabilenin belirlediği yönetim biçimi

66 Zeyd b. Alî'nin Şamlı biriyle karşılaşmasında o kişinin cemaati övmesine karşı onun Kur'an'ın azınlığı övdüğü ve çoğunluğu yerdüğüne ilişkin temellendirmesi Halid b. Safvân tarafından rivayet edilmektedir. bk. Zeyd b. Alî, *Kîtâb'u Medhi'l-Kille ve Zemmi'l-Kesre*, (Mecmû Kütüb'i ve'r-Rsâl'i İmâmi'l-A'zâm'i Emîri'l-Mü'min'i Zeyd b. Alî b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'i), ss. 100-127.

67 Zeyd b. Alî, age, s. 127.

68 Abdulcebbâr, İmâduddîn, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabâkâtu'l-Mu'tezile*, Tunus 1974, s. 186.

69 Abdulcebbâr, age, s. 186.

ve ekonomik otorite olarak da zenginlerin fakirler üzerindeki baskısı örnek olarak verilebilir. İşte bütün bu nedenlerden ötürü azınlık, ancak baskı aracı olarak kullanılan bu etkilerden sıyrılmakta ve kendi fiillerini özgür olarak gerçekleştirebilmektedir.

d.Kurtuluşun Ehl-i Beyt'e Bağlılıkla İmkânı

Muhammed'in (as.) ölümünden sonraki siyasal olayların kabile taassubu temelinde geliştiği bir gerçektir. Bu dönemde etkin kabileler Ümeyyeoğulları ve Haşimoğullarıdır. Çoğunluğu oluşturan Benû Ümeyye, kurtuluşun cemaate bağlılıkla mümkün olacağı tezini geliştirirken, muhalifler yani Benû Hâşim de kurtuluşun ancak Ehl-i Beyt'e bağlılıkla mümkün olacağı tezini geliştirmiştir. Şia'nın imamet inancı sadece yönetimin Muhammed'in (as.) ev halkına/*ehl-i beyt* özgü kılınmasını değil, aynı zamanda kurtuluşun da onlara ittiba ile gerçekleşeceğini içermektedir. Bu inancı temellendirmede kullanılan "Size iki şey bırakıyorum. O ikisine sarıldığınızda asla dalalete düşmezsiniz. Onlar da Allah'ın kitabı ve *ehl-i beytimdir*"⁷⁰ hadisinin Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilen rivayetlerinde "Allah'ın kitabı" ile birlikte "elçisinin sünneti" ibareleri yer almaktadır.⁷¹ Fırkalar teolojisi dikkate alındığında, bu iki hadisle de Muhammed'den (as.) sonra oluşan eğilimlerin ve inançların meşrulaştırılmasını amaçlandığı söylenebilir. Muhammed'in (a.s.) kendinden sonra ümmetine Kur'an'ı bıraktığında, fırkalar arasında bir ihtilaf ortaya çıkmamıştır.

Sonuç

Müslümanlar arasında fırkalaşma olgusu Muhammed'in (a.s.) ölümünden sonra etkin bir biçimde var olmuştur. Allah'ın elçisine indirilen vahiy, fırkalara ayrılmayı ve ihtilaf etmeyi olumsuzlamış olmasına rağmen, elçinin vefatından sonra olguda ortaya çıkan fırkalara ayrılmanın başta siyasal ve toplumsal olmak üzere çeşitli nedenlerinden söz edilebilir. Bu nedenler, fırkaların genel

70 Şia literatüründe bu hadis "sekaleyn hadisi" olarak adlandırılmaktadır. Bu rivayetlerde Allah'ın kitabı semadan yeryüzüne uzatılmış bir ip ve *itre de ehl-i beyt* olarak tanımlanmaktadır. Ehl-i beyt kavramı ise Muhammed, Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin şeklinde tahsis edilmektedir. bk. Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbeveyh el-Kummî, *Meâni'l-Ahbâr*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1979), ss. 90-93; Bu hadis, "Allah'ın kitabı ve ehl-i beytim" şeklinde Ehl-i Sünnet'in hadis kaynaklarında da yer almaktadır. Örneğin bk. Müslim, *Sahih*, IV, 1873; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 170; Acurrî, *eş-Şerîa*, V, 2216.

71 Sekaleyn hakkında bk. Muztafa Öz, "Sekaleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), c. 36, ss. 326-325.

özelliklerini ve niteliklerini de belirlemiştir. Bu nitelikler arasında onun söz ve uygulamalarını ölçü olarak kabul etme, çoğunluğa uyma, onun ashabına nispet edilen söz ve davranışları benimseme, korunmuşluk/ismet niteliğine sahip onun ehl-i beytine uyma, azınlık olsa da iman ve eylemde düşünce temelli bir yapıyı savunmak şeklinde varlık bulmuştur.

Mezheplerin teşekkülünden sonra inanç, eylem ve tutumların en önemli meşrulaştırma aracının hadisler olduğu görülmektedir. Her fırka kendi görüş ve düşüncesine temel oluşturan hadislere atıfta bulunmak suretiyle ayrışmasını meşru bir zemine dayandırma arzusunda olmuştur. Toplumsal zeminde kabullenilen bir inanç, karşıt ekoller tarafından da kullanılmış; ancak her fırka kendini niteliklerini de söz konusu inanç içerisine derc etmiştir. Müslümanlar arasında ortaya çıkan tarihsel ve güncel ihtilafları tanımlamak, bunların nedenlerini belirlemek ve çözüm yollarını araştırmak, kurtuluşa eren fırkanın özelliklerini ve inançlarını belirlemekten daha önemlidir. Kurtuluş yani ölümden sonraki yaşamda cehennem azabından uzak olmak ve nimetlere erişmek, herhangi bir fırkaya özgü olmayıp, vahiy tarafından açıklanan inanç, eylem ve ahlak ile mümkündür.

Kaynakça

- Abdulcebbar, Ebu'l-Hasen, *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, tahk.: Muhammed Alî en-Neccâr-Abdulhalîm en-Neccâr, Bsy.
- Abdulcebbar, İmâdudî, Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabâkâtü'l-Mu'tezile, Tunus 1974.
- Acurrî, Ebû Bekr Muhammed *eş-Şeria*, tahk.: Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Dumeycî, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tahk.: Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid, Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- Askerî, Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, tahk.: Muhammed İbrâhîm Selîm, Kahire: Dâru'l-Kalem, trs.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkati'n-Naciyyet'i*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.
- Berbehârî, Ali b. Halef, *Şerhu's-Sunne*, tahk.: Ebû Yâsir Hâlid b. Kasım er-Redâdî, Medînetu'l-Münevver: Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, 1993.
- Beyhakî, Ebû Bekr, *el-İ'tikâd ve'l-Hidâyet'u İlä Sebîl'r-Reşâd Alâ Mezhebî's-Selefi ve'l-As-hâbi'l-Hadîs*, tahk.: Ahmed Isâm el-Kâtib, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, h. 1401.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâlî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâitü'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*, tahk.: Esad Temîm, Beyrut: Müessesetu'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1985.
- Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as, *Sünen*, tahk.: Şuayb el-Arnaût- Muhammed Kâmil Karabeleli, Dimeşk: Dâru'r-Risâletü'l-İlmiyye, 2009.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil *Sahih*, tahk.: Muhammed Züheyr b. Nâsîru'n-Nâsîr, Dâr'u Tûku'n-Necât: h. 1422.

- Eren, Muhammet Emin, "Bir Rivayetin Kısa Anatomisi: Tarihsel Süreçte İftirak Hadisinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55:2, 2014, 60-97.
- Gömbeyaz, Kadir, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, sayı: 2, (2005), 147-160.
- Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, tahk.: Mehdi el-Mahzûmî- İbrâhîm es-Sâmîrâî, Dâr'u ve Mektebetu'l-Hilâl, trs.
- Haşin, Hüseyin Ahmed, *Helil Cennet'u li'l-Müslimine Vahdihim*, Lübnan: el-Merkezu'l-İslâmiyyi's-Sekâfi, 2011.
- İbn Esîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikr, 986.
- İbn Fâris, Ahmet, *Mu'cem'u Mekâyisi'l-Lüğa*, tahk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârun, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979
- İbn Hazm, Ebû Muhamed, *el-Fasl'u fi'l-Milel'i ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal'i*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1986.
- İbn Mâce, *Sünen*, Bâb'u İftirâki'l-Ümem, tahk.: Şuayb el-Arnaût vd., Dimeşk: er-Risâletu'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Cemaluddîn, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr'u Sadr, h. 1414.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâil, *el-Muhkem'u ve'l-Muhîtu'l-Azam*, tahk.: Abdulhamîd el-Handâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 2000.
- İsfehânî, Râğîb , *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, tahk.: Safvân Adnân ed-Dâvudî, Beyrut: Dâru'l-Kalem, h. 1412.
- Kaufmann Kohler-Isaac Brody, "Nationas and Lanuages, The Seventy", *The Jewish Encyclopedia*, New York 1905, 9/188-190.
- Keleş, Ahmet, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife (Ehl-i Sunnet Özel Sayısı)*, yıl: 5, sayı: 3, Konya, Kiş 2005, ss. 25-45.
- Kummî, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbeveyh *Meâni'l-Ahbâr*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1979.
- Müslim b. Haccâc, *Sahih*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdalbâce, Beyrut: Dâru't İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, trs. Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa, *Fıraku's-Şia*, Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012.
- Öz, Muztafa, "Sekaleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), cilt: 36, sayfa: 325-326.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 1996.
- Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, h.1421.
- Râzî, Fahrüddîn, *İ'tikâdât'u Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Kahire 1978.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr, *Hadîs'u İftirâki'l-Ümmet'i İlâ Neyyif'i ve Sebîne Firkate'n*, tahk.: Sa'd b. Abdullah b. Sa'du's-Sa'dân, Riyad: Dâru'l-Âsime, h. 1415.
- Taberî, Ebû Cafer, *Târihu'l-Mülük ve'r-Rusul*, Beyrut: Dâru't-Turâs h.1387.
- Tirmizî, Muhammed b. İsmâ, *Sünen*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Mısır: Mustafa Bâbî el-Halebî, 1975.
- Ural, Osman, "73 Fırka Hadisinin Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi", *Kelam Araştırmaları*, 12:2, (2014), 295-314.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, el-Keşşâf'u An Hakâik'i Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl, Beyrut 1407.
- Zeyd b. Alî, *Kîtâb'u Medhi'l-Kille ve Zemmi'l-Kesre*, (Mecmû Kütüb'i ve'r-Rsâl'i İmâmi'l-A'zâm'i Emîri'l-Mü'min'i Zeyd b. Alî b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'i) 100-127.